

Bureau voor Economie & Omgeving

BUITEN

Parklaan®
Landschapsarchitecten

Kwaliteitsimpuls Noordrand Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug

Visie korte en middellange termijn

Bureau voor Economie & Omgeving

Parklaan®
Landschapsarchitecten

Kwaliteitsimpuls Noordrand Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug

Visie korte en middellange termijn

Advies aan:
Gemeente Hellendoorn

Juni 2009

Drs. Herma Harmelink (Bureau BUITEN)
Drs. Jeroen Laro (Bureau BUITEN)
Dr. Marcel Eekhout (Parklaan Landschapsarchitecten)

Projectnummer: 347

BUITEN, Bureau voor Economie & Omgeving
Achter Sint Pieter 160
3512 HT Utrecht
t: 030-2318945
f: 030-2367840
e: info@bureaubuiten.nl
w: www.bureauBUITEN.nl

Inhoud

1	Inleiding	5
	1.1 Aanleiding en vraagstelling	5
	1.2 De totstandkoming van deze visie en leeswijzer	7
2	Het vertrekpunt	9
	2.1 Uitgangspunten voor de visie	9
	2.2 De uitgangssituatie in de Noordrand	10
	2.3 Zoeken van aansluiting	14
	2.4 SWOT: basis voor de visie	17
3	Ontwikkelingsvisie voor de Noordrand	19
	3.1 De Noordrand in 2020	19
	3.2 De strategie: behouden, versterken, ontwikkelen	22
	3.3 Doelgroepen	24
	3.4 De Noordrand in de omgeving	25
	BIJLAGEN	27
	Bijlage I Lijst aanwezigen werksessie	29
	Bijlage II Groslijst met ideeën voor de Noordrand	31

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en vraagstelling

De Gemeente Hellendoorn heeft aan Bureau BUITEN en Parklaan Landschapsarchitecten gevraagd een visie en actieprogramma op te stellen voor de Noordrand van het Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug.

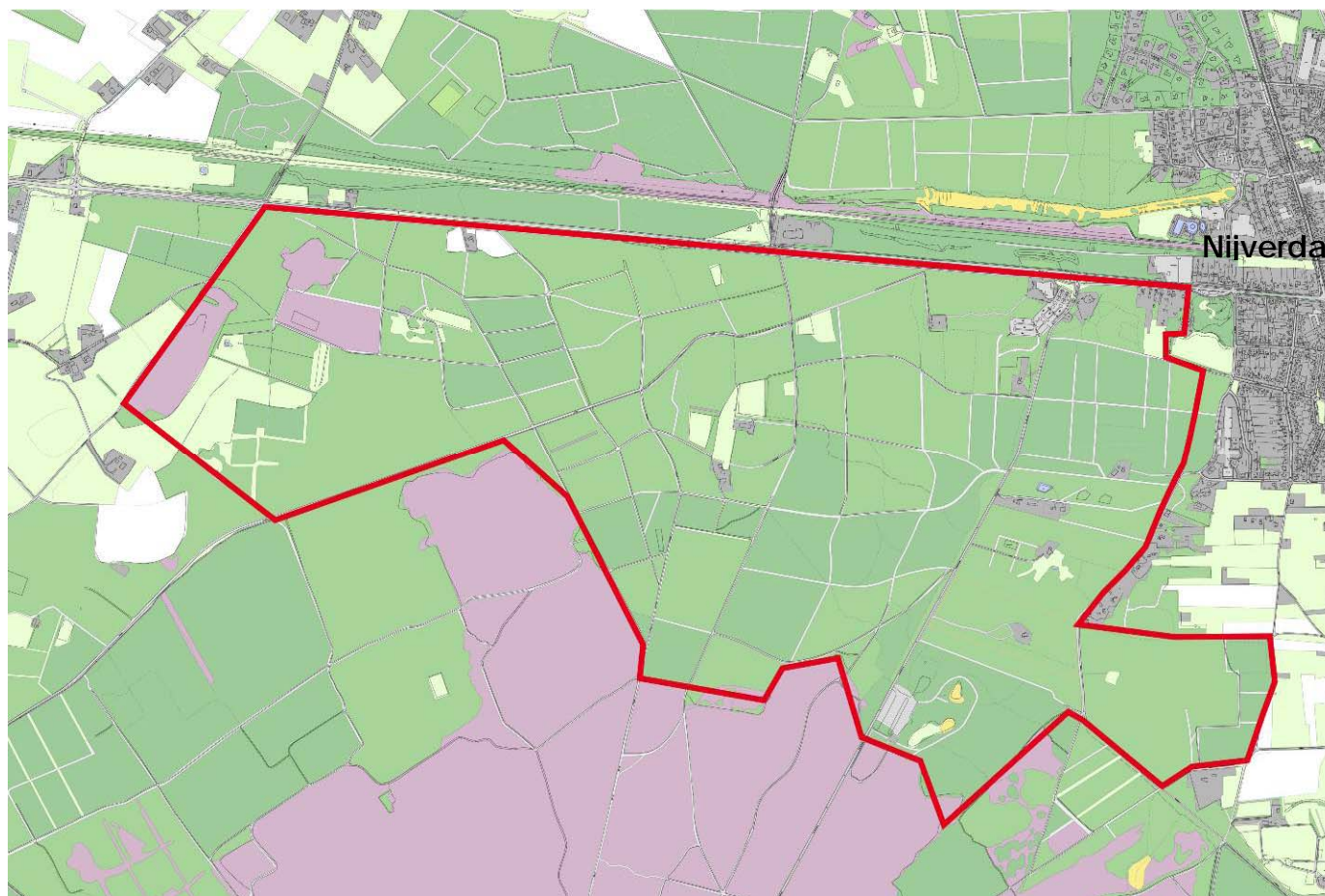
Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug is één van de twintig Nationale Parken in Nederland. Het is gelegen op het grondgebied van de gemeenten Hellendoorn en Rijssen-Holten. Het gebied van ongeveer 35 km² is in eigendom van en beheer bij Staatsbosbeheer, de Vereniging Natuurmonumenten en enkele particuliere eigenaren. In het zogenoemde Overlegorgaan zijn de verschillende beheerders en eigenaars van het gebied vertegenwoordigd alsmede de Provincie Overijssel, de gemeenten, het waterwinbedrijf en enkele recreatieondernemers. De visie op het beheer en de inrichting van het gebied is vastgelegd in het beheer- en inrichtingsplan Levend Paars, goedgekeurd door het Ministerie van LNV in september 2004.

De Noordrand van het nationaal park (zie figuur 1) kent een aantal knelpunten en onbenutte potenties. Om deze reden heeft het Overlegorgaan in oktober 2007 het realiseren van een **Kwaliteitsimpuls Noordrand Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug** benoemd als één van de belangrijkste opgaven voor het nationaal park voor de periode 2008 – 2013. Voor deze kwaliteitsimpuls zijn de volgende aandachtspunten geformuleerd:

- de beperkte opvangcapaciteit qua parkeerplaatsen bij de 'hoofdingang' van het park op de Nijverdalseberg;
- de barrièrewerking van de N35;
- de relatief grote afstand tot aan het uitzichtpunt en het centrale heidegebied;
- de eenzijdige inrichting van de zone tot aan het heidegebied.

Om de waarden van de Noordrand te versterken en de onbenutte potenties te gebruiken, is een integrale visie voor het gebied nodig. De Gemeente Hellendoorn, verantwoordelijk voor het programma 'Kwaliteitsimpuls Noordrand nationaal park', heeft Bureau BUITEN en Parklaan Landschapsarchitecten gevraagd deze visie te ontwikkelen. Dit rapport omvat deze visie en actieprogramma met daarin handvatten om daadwerkelijk te komen tot een kwaliteitsimpuls in het gebied.

Figuur 1 Ligging en begrenzing plangebied Noordrand Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug

1.2 De totstandkoming van deze visie en leeswijzer

Het opstellen van de visie bestond grofweg uit de volgende stappen:

1. *Inventarisatie*; in deze eerste stap zijn bestaande initiatieven, randvoorwaarden en kansen geïnventariseerd. Basis hiervoor was reeds bestaande informatie en een 10-tal individuele gesprekken met betrokken partijen.
2. *Gezamenlijke werksessie met betrokkenen 'uit het veld'*; Tijdens deze werksessie is met partijen 'uit het veld' gewerkt aan het gezamenlijk aanvullen en aanscherpen van de analyse uit stap 1 en het bepalen van de ontwikkelingsrichting op hoofdlijnen.
3. *Opstellen visie op hoofdlijnen*; Op basis van stap 1 en 2 is de ontwikkelingsrichting op hoofdlijnen opgesteld. Deze is vervolgens besproken met en geaccordeerd door de projectgroep.

Dit rapport volgt globaal de beschreven stappen. Hoofdstuk 2 geeft het vertrekpunt voor deze visie weer. In hoofdstuk 3 wordt de visie op hoofdlijnen gepresenteerd zoals wij deze adviseren.

In de vervolgfase zal de in dit rapport beschreven visie worden uitgewerkt in verschillende deeluitwerkingen waarbij 2 locaties bijzonder aandacht krijgen door deze uit te werken in (o.a.) structuurontwerpen.

Tot slot wordt vermeld dat het opstellen van de visie begeleid is door een ambtelijke projectgroep waarin de volgende partijen zitting hadden:

- Gemeente Hellendoorn;
- Staatsbosbeheer;
- Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug.

2 Het vertrekpunt

2.1 Uitgangspunten voor de visie

Een belangrijk uitgangspunt voor deze visie is dat het weliswaar om een kwaliteitsimpuls gaat, maar dat er wel degelijk ruimte moet zijn voor vernieuwing. De visie is ook gericht op de lange termijn: de Noordrand moet voorlopig 'vooruit kunnen' met deze visie. In onze ogen is vernieuwing daarbij essentieel.

Bij vernieuwing en innovatie wordt vaak gedacht aan nieuwe technologieën en grote investeringsprogramma's. Vernieuwing kan echter ook op kleinschaliger manier tot uitdrukking komen. Het uitgangspunt voor deze visie is het uitbouwen van de (huidige) kwaliteiten en identiteit van het gebied. De visie richt zich daarbij allereerst op de wensen en behoeften van de huidige bezoekers (voornamelijk uit de regio) maar ook op nieuwe bezoekers. De echte natuurliefhebber weet het gebied inmiddels wel te vinden. Het is met name een uitdaging om die mensen te interesseren voor het nationaal park die momenteel niet naar het gebied komen, maar daar wel voor openstaan. Zonder daarbij uiteraard de waarden en kwaliteiten van het gebied aan te tasten.

Een ander belangrijk aandachtspunt bij de totstandkoming van deze visie is het feit dat de Noordrand al langer in beeld is voor een kwaliteitsimpuls. Concreet betekent dit dat er niet 'van voren af aan' begonnen hoefde te worden: er waren bij aanvang van de totstandkoming van deze visie al initiatieven geopperd (deels gestrand, deels opgepakt) en er waren gesprekken gevoerd. Getracht is hier zoveel mogelijk rekening mee te houden, zowel inhoudelijk als procesmatig, zonder hierbij de ruimte voor vernieuwing te veel te beperken.

Een laatste aandachtspunt is dat het niet om een puur recreatieve visie moet gaan, maar om een integrale kwaliteitsimpuls. Door met name de brede klankbordgroep, betrokken via de individuele gesprekken en de (deel)werksessie(s), en de werkgroep is dit gewaarborgd. Een goede balans tussen functies is het uitgangspunt, waarbij de balans tussen natuur enerzijds en cultuur/mens anderzijds aandacht en zorgvuldigheid vereist.

2.2 De uitgangssituatie in de Noordrand

A Enkele feiten

Hieronder worden enkele feiten opgesomd die het plangebied van deze visie karakteriseren:

- Het gebied is gelegen in de gemeente Hellendoorn, tussen Nijverdal en Raalte ten zuiden van de N35 (zie figuur 1);
- De Noordrand maakt onderdeel uit van het Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug;
- De Noordrand herbergt de noordelijke toegang tot het nationaal park (daarnaast is er een tweede toegang aan de zuidkant bij Holten en zijn er enkele verspreid liggende lokale steunpunten);
- Belangrijke spelers en beeldbepalers bij de entree in de Noordrand zijn het bezoekerscentrum van SBB en hotel-restaurant Dalzicht;
- Het SBB-bezoekerscentrum trekt jaarlijks circa 100.000 bezoekers; Het aantal bezoekers voor het hele nationaal park wordt geschat op 1,0 – 1,25 miljoen per jaar¹;
- De belangrijkste grondeigenaar in de Noordrand is Staatsbosbeheer. Daarnaast is een klein percentage areaal in bezit van particulieren en waterbedrijf Vitens.
- De gehele Noordrand is een grondwaterbeschermingsgebied en in een klein gedeelte van de Noordrand wordt water gewonnen;
- Een beperkt deel van de Noordrand is aangemerkt als Natura 2000 gebied;
- Bij de Noordrand en de hele Sallandse Heuvelrug zijn veel partijen betrokken, waaronder burgers, ondernemers, overheden en samenwerkingsverbanden.

¹ Bron: Beheer- en inrichtingsplan voor het Nationaal Park de Sallandse Heuvelrug 'Levend Paars. BUITEN, Bureau voor Economie & Omgeving / Parklaan Landschapsarchitecten

B Ruimtelijke kenmerken

De ruimtelijke kenmerken van het gebied worden beschreven aan de hand van vier lagen. Deze lagen vormen samen het landschap van de Sallandse Heuvelrug.

De Natuurlijke laag:

- De Sallandse Heuvelrug bestaat uit een noord-zuid liggende stuwwal in een dekzandgebied. De stuwwal is opgebouwd uit zand waarin vaak grind aanwezig is. Het gebied bestaat aan de west- en noordkant uit dekzand en stuifzand met verschillende gradaties aan leem (bijvoorbeeld omgeving Schaapskooi en Rendak). Aan de oostkant van de stuwwal ligt het beekdal van de Regge met natte laagtes. Ook aan de westzijde zijn nattere gronden te vinden;
- De Sallandse Heuvelrug wordt gekenmerkt door het sterke reliëf. Er komen hoogteverschillen voor van 5 tot 10 meter. De stuwwal ligt noord zuid en wordt naar het noorden steeds smaller en lager. Het bezoekerscentrum, toeristenweg en uitkijkpunt liggen op de centrale rug van de stuwwal, ook wel de Nijverdalsche en Noetselberg genoemd. De laatste genoemde berg is ongeveer +50 meter ten opzichte van NAP. De omgeving (Noetsele en Twilhaar) ligt circa 35 meter lager;
- De Sallandse Heuvelrug is een regionaal inzigtgebied. Dit betekent dat het regenwater dat op de rug valt het lokale en regionale watersysteem voedt;
- Natuur die is ontstaan op basis van de bodem, het reliëf en grondwater;
- Natuurlijke bostypen als wintereikenbeukenbos, berken-zomereikenbos en elzen-eikenbos.

Cultuurlaag

De Sallandse Heuvelrug vormde de basis voor het ontstaan van een gevarieerd cultuurlandschap waarin elementen uit verschillende perioden terug te vinden zijn. De belangrijkste elementen in dit plangebied zijn:

- Grafheuvel langs Spoorboslaantje nabij boswachterswoning;
- Het centrale heide- en stuifzandgebied werd begraasd met schapen. Er stonden verschillende schaapskooien;
- Op de grens van de verschillende marken ontstonden éénmanskampjes met boerderijen zoals de Schotjansen en de Heetjanskamp. Rond de kampen lagen vaak wallen en hakhout om te voorkomen dat ze overstoven werden door zand;
- Markegrens langs de Paltheweg met een driemarkenpunt;
- Verspreid in het gebied zijn oude boskernen, uitgegroeide eikenstoven en houtwallen te vinden;
- Bij Noetsele ligt de Bergleiding. Als bescherming van de esgronden tegen stuifzanden en afstromend water werden wallen aangelegd. Het water werd via de Bergleiding naar de Regge afgevoerd;

- Rond 1900 werden grote delen van de Heuvelrug door textielbaronnen bebost. Oude heidepaden zoals delen van de Toeristenweg, de Oude Deventerweg en Paltheweg werden opgenomen in het nieuwe verkavelingspatroon;
- Natuur die is ontstaan op basis van de verschillende aangelegde bostypen en heideterreinen zoals Korhoen en allerlei soorten paddenstoelen;
- De aangelegde en als multifunctioneel bos beheerde bossen. De bosdoeltypen zijn Wintereiken-beukenbos met exoten op leemhoudend zand en Grove dennen-berkenbos op droog leemarm zand.

Stedelijke laag

Het Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug is een natuur- en recreatiegebied. Het functioneren is echter ook afhankelijk van de stedelijke elementen in de omgeving;

- Buiten het plangebied liggen op de flank van de Heuvelrug de dorpen Nijverdalen, Hellendoorn, Noetsele en Haarle;
- Aan de noordkant van het park ligt de gebundelde infrastructuur bestaande uit een spoorlijn, de N35, een hoogspanningsleiding en een snelwegfietspad;
- De Nijverdalse Bergweg (Toeristenweg) als verbinding tussen Nijverdalen en Holten. Met de hoofdentree van het nationaal park aan de Almelose weg (N35);
- Deconstructiebedrijf Rendak.

Lust- en leisurelaag

De Sallandse Heuvelrug is naast natuurgebied ook een belangrijk recreatiegebied. De belangrijkste elementen in dit deelgebied zijn;

- De hoofdentree met het informatiecentrum van Staatsbosbeheer, hotel-restaurant Dalzicht en een grote parkeervervoorziening aan de Almeloseweg;
- Het kinderspeelbos (nabij het bezoekerscentrum);
- Het uitzichtpunt Noetselerberg;
- De schaapskooi Twilhaar met schapen;
- Vakantiehuisje (SBB) Groot Twilhaar nabij schaapskooi;
- Verschillende routes en paden (o.a. wandelnetwerk Overijssel, Pieterpad, fietsroute, ruiterspad);
- Particulier bos met woningen aan de oostzijde van de Nijverdalse Bergweg;
- Kampeer- en huisjesterrein Twilhaar ten noorden van de N35;
- De rust en donkerte ('s nachts) in het gebied.

C Fotografisch overzicht kenmerken terrein

Cultuur

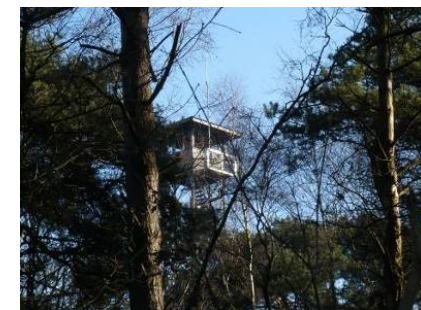
Recreatie

Educatie

Natuur

2.3 Zoeken van aansluiting

Deze visie staat uiteraard niet op zichzelf. Enerzijds wordt voortgeborduurd op bestaand beleid, anderzijds dient rekening te worden gehouden met lopende of geplande initiatieven. Hieronder gaan wij kort in op de belangrijkste elementen waar deze visie bij aansluit.

A Bestaand beleid

De in dit rapport gepresenteerde visie voor de Noordrand borduurt voort op het Beheer- en inrichtingsplan NP Sallandse Heuvelrug 'Levend paars'.

- In dit plan (2003) zijn een aantal uitgangspunten voor het gehele nationaal park geformuleerd die nog steeds gelden en mede de basis vormen voor deze visie voor de Noordrand. Deze uitgangspunten zijn:
  1. Groot aaneengesloten gebied voor rust en ruimte;
  2. Heuvelrug met veel gradiënten;
  3. Natuurgerichte recreatie zonereren;
  4. Netwerk van paden en routes voor natuurgerichte recreant;
  5. Cultuurhistorie interessant voor recreant;
  6. Kwaliteit, geen kwantiteit.
- Apart wordt hier ook het steunpuntenbeleid uit 'Levens Paars' genoemd. De opvang van de recreanten is voorzien op steunpunten aan de rand van het Park. Op deze manier wordt het centrale gedeelte van de Heuvelrug ontzien. Er zijn 2 hoofdstaunpunten, te weten de Nijverdalse Berg (met Dalzicht en het bezoekerscentrum in de Noordrand) en Holterberg (met het Natuurdiorama en diverse horecagelegenheden). Daarnaast zijn er nog 2 steunpunten die nabij de Noordrand zijn gelegen (nabij Haarle en woonwijk Noetsele).

Naast 'Levend Paars' is er een aantal (beleids)documenten waarin randvoorwaarden zijn opgenomen voor de ontwikkeling van de Noordrand. Bij het opstellen van deze visie is hiermee rekening gehouden. Ook (en met name) in de uitvoering en realisatie van de visie zal met deze randvoorwaarden rekening moeten worden gehouden. De belangrijkste zijn:

- Het Natuurgebiedsplan Overijssel;
- Natura 2000 / EHS;
- Uitvoeringsbesluit en verordening fysieke leefomgeving Overijssel (grondwaterwinning en -bescherming);

B Lopende initiatieven en bestaande plannen

In en nabij de Noordrand zijn een aantal ingrijpende ontwikkelingen voorzien. Hieronder worden deze kort toegelicht. Opgemerkt wordt dat de plannen verschillen in status, mate van uitwerking en termijn waarop zij worden gerealiseerd. Gezien de lange termijn waarop deze visie voor de Noordrand zich richt, houdt deze rekening met de genoemde plannen.

Combiplan

Rijkswaterstaat, de gemeente en andere partijen werken momenteel aan de realisatie van het Combiplan: een nieuw tracé voor de rijksweg 35 door Nijverdal met een gedeeltelijke ondertunneling in combinatie met het spoor. Door dit plan hoeft het doorgaande verkeer niet langer door het centrum van Nijverdal. Het plan draagt daarmee bij aan de versterking van de leefbaarheid, verkeersdoorstroming en verkeersveiligheid in het centrum van Nijverdal. Belangrijk voor de ontwikkeling van de Noordrand is het plan om de N35 voor Hotel-restaurant Dalzicht te laten afbuigen naar het spoor. Nijverdal en het nationaal park worden bereikbaar via een afslag met stoplichten die ter hoogte van het bezoekerscentrum aansluit op de Almelose weg. Dit betekent voor dit punt een grote impact, zowel functionele als landschappelijke aanpassing. Naar verwachting start de uitvoering van de werkzaamheden in de loop van 2009 en zal het werk in 2013 gereed zijn.

De Centrale Strip

De Strip is een ambitieus project dat dwars door Nijverdal loopt. De planontwikkeling is nog volop gaande. Het projectgebied van 'De Strip' loopt grofweg vanaf de geplande afbuiging van de N35 naar het spoor (het Combiplan) tot aan de rivier de Regge. Belangrijk element in het project is de verplaatsing van NS-station naar het centrum van Nijverdal. Tijdens de verplaatsing van het station zal een tijdelijk station worden gerealiseerd, nabij de entree van het Nationaal Park (waar het bezoekerscentrum en Hotel-restaurant Dalzicht zijn gevestigd). Met name de aanleg van dit tijdelijke station en bijbehorende infrastructuur (brug, tunnel en parkeerplaatsen) zijn van belang voor de ontwikkeling van de entree in de Noordrand.

Bezoekerscentrum Staatsbosbeheer

Het huidige bezoekerscentrum van Staatsbosbeheer is sinds 1995 in gebruik. Het gebouw maar ook de inrichting en het activiteitencentrum zijn aan herijking toe. Staatsbosbeheer werkt samen met IVN Hellendoorn-Nijverdal en de Stichting Publiekssterrenwacht Hellendoorn aan deze herijking. Op het moment dat deze visie is geschreven, was de planontwikkeling nog niet voltooid. Duidelijk is wel dat het bezoekerscentrum een modern groen-educatief centrum zal worden. Naast aanpassing van het gebouw en haar inrichting wordt ook nagedacht over een herontwerp van de 'tuin' rondom het bezoekerscentrum.

Faunavoorziening N35

De Sallandse Heuvelrug is een belangrijk gebied in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) van Overijssel. De Rijksweg N35 en de spoorlijn Zwolle – Enschede doorsnijden de Heuvelrug en vormen een grote barrière voor het functioneren van de EHS². In het Meerjarenplan Ontsnippering (MJPO) van de ministeries V&W, VROM en LNV is de aanleg van een faunapassage voorzien. Het ontwerp van de faunapassage voorziet in een verbinding over de N35 en tunnel onder het spoor. Uitgangspunt is dat naast diverse doelsoorten als das, ree en ringslang de passage in potentie ook geschikt is voor passage van het Edelhert. Naast de passage zelf is ook de toeloop er naartoe van groot belang. Bureau Natuurbalans heeft een grof schetsplan opgesteld voor inrichting en ontwikkeling van de directe omgeving van de faunapassage en heeft een aantal aandachtspunten voor deze toeloopzone (gelegen in de Noordrand) geformuleerd.

Verbreding N35

Naast het genoemde Combiplan zal het overige deel van de N35 op termijn 2x2-baans worden, waarmee hij wordt opgewaardeerd tot autoweg. Wanneer dit zal plaatsvinden is nog onduidelijk. Wel betekent dit dat het oversteken van de N35 door fietsers en wandelaars op maaiveld dan niet meer mogelijk is. Hierdoor zal men zijn aangewezen op tunnels en/of bruggen over de weg. De afslag Nijverdal vanaf de N35 zal waarschijnlijk vorm krijgen met een ongelijkvloerse kruising.

² Bron: Sallandse Heuvelrug; Faunavoorziening bij N35 & spoor (Natuurbalans, 2007).
BUITEN, Bureau voor Economie & Omgeving / Parklaan Landschapsarchitecten

2.4 SWOT: basis voor de visie

Op basis van bestaande documentatie, de gehouden gesprekken en gezamenlijke werksessie (zie bijlage 1 voor deelnemers) is een Sterkte-Zwakte (SWOT)-analyse gemaakt. Sterke en zwakke punten, kansen en bedreigingen voor de Noordrand zijn geïnventariseerd. In figuur 2 is de SWOT weergegeven.

Wat betreft de huidige situatie blijkt uit de SWOT dat:

- De Noordrand, als onderdeel van het Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug, geldt als een uniek natuurlijk gebied, dat aantrekkelijk is voor bewoners, recreanten en toeristen;
- Het vormt de toegangspoort tot en visitekaartje van het Nationale Park De Sallandse Heuvelrug;
- Delen van het gebied (met name de entree) een hoge recreatieve druk kennen. Dit betekent dat voldoende aandacht moet worden besteed aan zonering in de Noordrand in relatie tot de rest van het nationaal park;
- Verbindingen zowel in het gebied als naar buiten toe, laten te wensen over;
- De Noordrand (inclusief Hoofdsteunpunt Nijverdalse Berg) een eigen identiteit heeft. Zo moet de recente herontwikkeling van hoofdsteunpunt Holterberg niet worden gekopieerd, maar moet worden gezocht naar complementariteit.

Naar de toekomst toe kent de Noordrand een aantal kansen en bedreigingen. De belangrijkste zijn:

- Het gebied volop kansen biedt voor het versterken van (de beleving van) natuur- en cultuurwaarden en daaraan gekoppelde 'groene' educatie;
- De schakelfunctie van de Noordrand kan worden verbeterd, zowel voor mens al natuur;
- Het toevoegen van nieuwe T&R-voorzieningen vergroot de aantrekkelijkheid van het gebied en kan meer allure geven aan de entree;
- Met verbreding van de N35 wordt de huidige Noord-Zuid verbinding bedreigd. Hiervoor moeten oplossingen worden gevonden;
- Er lopen een aantal verschillende initiatieven in de Noordrand. Samenhang hiertussen is cruciaal voor de toekomstige kwaliteit van het gebied.

Figuur 2 Overzicht SWOT-analyse

<p>Sterke punten</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Overgang van bos naar heide ▪ Uitzichtpunt (uniek in NL) ▪ Het speelbos; ▪ Gebied is toegang tot grootste aaneengesloten droge heide gebied van NL. ▪ Unieke flora en fauna (o.a. jeneverbes, Korhoen, slenk met varens) ▪ Schaapskooi; ▪ Geologie/reliëf; ▪ Donkerte 's nachts; ▪ Het SBB bezoekerscentrum; 	<p>Zwakke punten</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Beleefbaarheid van de heide bij entree en langs de N35; ▪ Geen duidelijke entree tot het NP; ▪ Verbindingen naar de Hellendoornseberg/Eelerberg ▪ Afstand tussen het bezoekerscentrum en het uitzichtpunt; ▪ Beperkte mogelijkheden fietsers; ▪ Hoge druk op de Noordrand; ▪ Parkeerplaatsen niet altijd toereikend; ▪ Kwaliteit 65+ en minder validen parkeerplaats (lokaal steunpunt Noetselerberg) ▪ Verkeersveiligheid van de entree; ▪ Recreatieve aantrekkelijkheid van delen van het bos; ▪ Geluidsoverlast van de N35; ▪ 'Snelheid' van de N35 t.o.v. de rust waar men voor komt ▪ Geurhinder van Rendak;
<p>Kansen</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Versterken samenhang in het gebied, zowel wat betreft landschappelijke, cultuurhistorische inpassing als functies. ▪ Beleefbaar maken van cultuurhistorische/ natuurlijke/landschappelijke elementen; ▪ Versterken functie en uitstraling van entree; ▪ Toevoegen nieuwe T&R-voorzieningen; ▪ Alternatief vervoer naar uitzichtpunt; ▪ Vergroten van de aantrekkelijkheid van de route naar het uitzichtpunt; ▪ Aantrekkelijke en verkeersveilige verbindingen langzaam verkeer naar o.a. Hellendoornse Berg; ▪ Meer samenhang tussen/ planmatige aanpak lopende en nieuwe initiatieven, m.n. (groen-educatief) bezoekerscentrum, De Strip en het Combi-plan; ▪ Aansluiting op de kern en kwaliteiten van Nijverdal; ▪ Vergrijzing (meer recreanten ook door de weeks en niet alleen in weekend); ▪ Betere communicatie over (bestaande) vervoerswijzen in het gebied; 	<p>Bedreigingen</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Losse ontwikkelingen van deelprojecten in en rondom de Noordrand; ▪ Verbreding van de N35; ▪ (te grote) toename aantal recreanten; ▪ Toename verkeersonveiligheid in aanliggende woonwijken (Haarle/Noetsele) door verkeersaantrekkende werking; ▪ Concurrentie i.p.v. complementariteit tussen entree bij Nijverdal en entree bij Holten;

3   **Ontwikkelingsvisie voor de Noordrand**

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkelingsvisie voor de Noordrand van de Sallandse Heuvelrug beschreven. De ontwikkelingsvisie is het gedragen resultaat van de gevoerde gesprekken, de SWOT en werksessie.

3.1   **De Noordrand in 2020**

In 2020 is de Noordrand is dé ontmoetingsplek van mens en natuur van het gehele Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug. Kernwoorden voor de Noordrand zijn: ecologie, cultuurhistorie, geologie, uitzicht, leren, verwondering en ontmoeting. Een ontmoetingsplek voor mens en natuur was het gebied al in het verre verleden en deze functie vormt nu ook het uitgangspunt voor haar toekomstige ontwikkeling. De uitstraling van het gebied weerspiegelt de grootsheid van de natuur in de directe omgeving. Het gebied ademt ondanks de vele bezoekers een zekere rust, ruimte en monumentaliteit uit. Mensen die via de Noordrand de Sallandse Heuvelrug bezoeken, ervaren en beleven in de Noordrand reeds de afwisselende natuur (waaronder heide die het centrale deel van het park typeert) die het nationaal park te bieden heeft.

Een bezoek aan de Noordrand start bij een aantrekkelijk vormgegeven poort tot het gebied. De bezoeker vindt bij de entree via een logische route op natuurlijke wijze een plekje voor zijn auto, waar hij reeds de kernwaarden van de Noordrand en het hele Nationale Park kan ervaren. De parkeervoorzieningen zijn landschappelijk zo ingepast dat ze 'wegvallen' in het landschap. Ook de bezoekers die op het nieuwe treinstation in Nijverdal zijn uitgestapt en via de Strip komen aanwandelen, ervaren al snel de kwaliteiten van het gebied en de poortfunctie van de entree. De Strip vormt als het ware 'een rode loper' naar het Noordrandgebied.

Bij de entree is een natuur- en cultuurplein gecreëerd waar een aantal horeca-attracties, een vernieuwd bezoekercentrum en andere aanvullende functies (zoals bijvoorbeeld een fietsverhuur, treintje, etc.) hun plek hebben gekregen. Hier blijkt duidelijk, door o.a. door vormgeving en materiaalgebruik, dat de 'mens in de natuur' in de Noordrand centraal staat. Het natuur- en cultuurplein is een echte verblijfsruimte, een plek waar men tot rust kan komen en iets kan nuttigen. Om de entreefunctie van het gebied voor zowel de Sallandse Heuvelrug als voor Nijverdal te benadrukken staat er een krachtige, fraai vormgegeven en reeds vanaf de N35 zichtbare landmark van hoge landschappelijke en architectonische kwaliteit. Het refereert aan de kwaliteiten van het gebied.

De bezoeker hoeft niet lang te zoeken, en wordt vanaf het natuur- en cultuurplein automatisch geleid naar het groen-educatieve centrum waar zijn verkenning van de Noordrand start. De bezoeker vindt hier alle informatie die hij wenst over het gebied, van routekaartjes en streekproducten tot interactieve belevingen waar men het gebied van binnenuit leert kennen. In het bezoekerscentrum wordt op verschillende niveaus de inrichting en opbouw van de Noordrand 'uitgelegd'. Dit gebeurt zowel op figuurlijke wijze op verschillende niveaus (voor diverse leeftijdscategorieën) als letterlijk met een deel van het centrum ondergronds (de bodem), een deel bovengronds (vegetatie en fauna) en de lucht (sterrenwacht). Overigens is de entree ook een uitstekende uitvalsbasis om de omgeving te verkennen: zo zijn er veilige verbindingen over de N35 en het spoor naar de Hellendoornse berg en is ook de rest van het nationale park voor de actievere recreant via aantrekkelijke routes te verkennen.

Vanuit het bezoekerscentrum kan de bezoeker kiezen uit een aantal 'sferen' van de Noordrand. Iedere zone in de Noordrand kent een eigen sfeer en heeft een eigen accent: een deel is meer op natuur gericht, een deel meer op cultuur enz. Alle zones zijn gemakkelijk vanuit de entree (en het bezoekerscentrum) te ontdekken. Toegankelijkheid staat hierbij voorop. Veel bezoekers zullen kiezen voor een wandeling naar het magnifieke uitzichtpunt over het grote aaneengesloten heidegebied ten zuiden van de Noordrand. Rust en ruimte bepalen hier de sfeer. 's Nachts is hier door de donkerte de beleving van de sterrenhemel optimaal. Maar ze kiezen niet alleen voor dit einddoel; ook de route ernaartoe wordt hoog gewaardeerd. Al wandelend van het entreegebied naar het uitzichtpunt komen de mensen in aanraking met de (variatie aan) natuur van de heuvelrug en ervaren zij het (relatief) grote ijsijd-reliëf. Met de ingebouwde belevingspunten op de route, passend bij de identiteit en de kernwaarden 'natuur en reliëf', is het uitzichtpunt snel bereikt.

Wordt gekozen voor een andere hoofdroute vanaf de entree, dan komt de bezoeker in aanraking met de meer cultuurrijke accenten in de Noordrand. Op de locatie Twilhaarskamp staat de cultuurhistorisch waardevolle relatie tussen mens en natuur centraal. Bezoekers kunnen deze waarden optimaal beleven: de samenhang in het ensemble van (voormalige) erven met kampen en wallen, de stuifduinen, heide en de markegrens is goed 'leesbaar'. De route van de entree naar Twilhaarskamp is eveneens interessant: hier komt het accent 'cultuur' nadrukkelijk naar voren. Zo springt de grafheuvel (in oorspronkelijke staat) in het oog en heeft het Speelbos een duidelijk cultuurhistorisch thema gekregen.

Het overige deel van de Noordrand wordt gekenmerkt door rust en ruimte. Niet voor niets is dit deel van de Noordrand (gedeeltelijk) aangewezen als Natura-2000 gebied. Een deel van dit rustgebied functioneert als toeloop naar het nieuwe ecoduct en wordt daarom zoveel mogelijk gevrijwaard van (intensief) recreatief gebruik. Deze ecologische zone verbindt de habitats ten noorden en ten zuiden van de N35. Het gebied ten westen van deze verbinding (Twilhaarsven) is wel weer (beter) toegankelijk voor de natuurliefhebber. In hoofdzaak is het een

De identiteit van de Noordrand in 2020 wordt gekenmerkt door **kwaliteit** en **originaliteit**:

- de kwaliteit komt naar voren in de goede toegankelijkheid van het gebied, vormgeving en materiaalgebruik, de hoge en beleefbare natuur- en cultuurhistorische waarden, de recreatieve voorzieningen voor diverse doelgroepen en uitstekende groen-educatieve mogelijkheden;
- de originaliteit van de Noordrand is gelegen in enkele bijzondere en unieke mogelijkheden om de kenmerkende kwaliteiten van het gebied te kunnen beleven. Beleving en verwondering worden optimaal gefaciliteerd, zonder daarbij de bestaande kwaliteiten te ondermijnen. Bijzonder voor het gebied zijn ook de relatief korte afstanden tussen de verschillende 'highlights' binnen de Noordrand.

Alle voorzieningen en belevenissen in de Noordrand hangen nauw met elkaar samen. Basis hiervoor zijn de hoge natuur- en cultuurhistorische waarden in het gebied en hun onderlinge relaties. Er vallen geen elementen 'uit de toon'. De Noordrand heeft een hoge en gedegen kwaliteit om trots op te zijn en biedt een fris en vernieuwende aanblik. Het gebied voegt iets 'eigens' toe, ten opzichte van andere (natuur)gebieden in Nederland, maar ook ten opzichte van de andere delen van de Sallandse Heuvelrug.

3.2 De strategie: behouden, versterken, ontwikkelen

De strategie om te komen tot het hierboven beschreven eindbeeld van de Noordrand van het nationaal park is:

- het **behouden** van aanwezige waardevolle ecologische en cultuurhistorische waarden;
- het **versterken** van de beleving van deze waarden en hun onderlinge relaties en;
- het bieden van ruimte aan **vernieuwende ontwikkelingen**, passend bij het gebied, om zo de Noordrand een algehele kwaliteitsimpuls te geven waar bezoekers de Heuvelrug echt leren kennen en begrijpen en zich kunnen ontspannen en verwonderen.

Behouden

Zoals uit de SWOT (hoofdstuk 2) blijkt zijn de ecologische en cultuurhistorische waarden van de Noordrand hét *selling point* van het gebied. Deze unieke kenmerken (denk aan het uitzichtpunt, waardevolle flora en fauna, oude bewoningsplaatsen) moeten worden behouden en vormen daarmee een duurzame basis voor de identiteit van het gebied.

Versterken

De ecologische en cultuurhistorische kernwaarden moeten naast behouden ook actief worden versterkt. Dit wordt gedaan door de zichtbaarheid en daarmee beleefbaarheid van de waarden te vergroten zowel (in fysieke zin) in het landschap als door middel van opgewaardeerde informatie- en educatievoorzieningen. Het versterken van de kernwaarden kan concreet betekenen dat elementen worden hersteld, gerenoveerd of verwijderd.

Hierbij gaat het overigens niet alleen om de waarden op zichzelf, maar vooral om hun onderlinge relaties:

- de relatie tussen natuur en mens;
- de relatie tussen heide en akkerbouw;
- de oude bewoningsplaatsen met bijbehorende restanten van voormalige akkertjes;
- de geologie en waterwinning;
- de huidige ecologische waarden en de geologische basis daarvoor;
- het huidige gebruik van het unieke gebied door de mens.

De entree van de Noordrand neemt een centrale plaats in het beleefbaar maken van de kernwaarden van het gebied en hun onderlinge relaties. Zo zijn specifieke waarden van de Noordrand (en het nationaal park) al bij de entree beleefbaar en functioneert het bezoekerscentrum als groen-educatief centrum. Groot voordeel binnen de Noordrand zijn overigens de korte afstanden waarop de waarden en hun relaties kunnen worden ervaren.

Ontwikkelen

Naast het behouden en versterken, worden er ook nieuwe waarden toegevoegd. De nieuwe elementen vinden weliswaar hun basis in het bestaande, maar voegen weldegelijk iets extra's toe waardoor huidige bezoekers het gebied op een nieuwe manier kunnen beleven en nieuwe bezoekers kunnen worden aangetrokken.

Volgend uit de SWOT-analyse (hoofdstuk 2) richten de nieuw te ontwikkelen elementen zich met name op een betere beleving van de kernwaarden van het gebied en een betere en veiliger ontsluiting ervan zowel intern, als naar andere gebieden, voor mens en natuur. Veel aandacht gaat daarbij uit naar de samenhang tussen de verschillende ontwikkelingen. De kwaliteitsimpuls is meer dan de optelsom van de afzonderlijke ontwikkelingen: de toekomstige Noordrand krijgt één samenhangende eigen identiteit.

3.3 Doelgroepen

Vernieuwing, opwaardering en het toevoegen van nieuwe belevissen en ervaringen is geen luxe. Met de opkomst van de beleviseconomie willen mensen hun vrije tijd steeds beter benutten en hebben daarbij steeds meer behoefte aan afwisseling en belevissen. Daarbij stelt men steeds hogere eisen aan de 'kwaliteit' van het gebied. Ook de herontdekking van de eigen omgeving (met name cultuurhistorie) als recreatieve bestemming is een element binnen deze belevingseconomie. De in deze visie voorgestelde kwaliteitsimpuls is dan ook noodzakelijk om zowel ook op langere termijn bezoekers aan het gebied te binden, zowel de huidige als nieuwe.

Bovenstaande ontwikkelingen betekenen niet dat de huidige bezoeker het gebied niet meer zal bezoeken indien er geen kwaliteitsimpuls aan het gebied wordt gegeven; een groot deel - en zeker degene die uit de regio zelf komen - zullen blijven komen. Echter, om het gebied op langere termijn ook voor deze mensen aantrekkelijk te houden is vernieuwing noodzakelijk. Zo kunnen zij het gebied en haar kwaliteiten op een nieuwe, andere manier ervaren. Met enkele nieuwe elementen en de versterking van de beleving van de kernwaarden wordt hierin voorzien.

Naast het bieden van extra kwaliteit aan de huidige bezoekers zet deze visie in op het aantrekken van nieuwe bezoekers. Niet als doel op zich, maar wel om meer mensen te laten genieten en zich te laten verwonderen over de (unieke waarden van de) Noordrand en de rest van het nationaal park.

Om deze nieuwe bezoekers aan te trekken, zullen nieuwe doelgroepen moeten worden aangesproken. Gesteld kan worden dat de echte natuurliefhebbers (ook wel 'natuurvorsers' genoemd) en de natuur- en landschapsgenieters uit de regio (waaronder natuurliefhebbende gezinnen met kinderen en senioren) de Sallandse Heuvelrug wel zullen hebben ontdekt en het gebied zullen blijven bezoeken. Om nieuwe bezoekers (van verder weg) naar het gebied te trekken en hen de unieke (ecologische en cultuur-historische) kwaliteiten van de Noordrand te laten ervaren, moet een bredere groep (beter) worden aangesproken. Deze groep begeeft zich rondom de kern van natuur- en landschapsgenieters: ze weten we dat het er is, maar zijn nog niet geneigd om het gebied te bezoeken. De toegankelijkheid tot het gebied en haar waarden moet voor deze groep worden vergroot. Het vernieuwde bezoekerscentrum van Staatsbosbeheer speelt hierbij een grote rol. Maar daarnaast kan ook gedacht worden aan nieuwe '*eye catchers*' in het gebied, met een grote uitstraling naar buiten.

3.4 De Noordrand in de omgeving

De Noordrand staat uiteraard niet op zichzelf. De hierboven beschreven strategie van behouden en vooral het versterken en ontwikkelen in deze visie, richt zich niet alleen op de Noordrand zelf, maar ook op haar plaats in de omgeving.

Relatie overige delen nationaal park

Zoals eerder betoogd wordt voor de identiteit van de Noordrand gestreefd naar iets 'eigens'. Dit geldt voor het hele gebied, maar vooral ook voor de entree. Voor deze plek wordt gestreefd naar een zekere allure die past bij een hoofdentree van een nationaal park. Bij de zuid-entree, nabij Holten, heeft reeds een opwaardering plaats gevonden. Hier is een eigen sfeer gecreëerd, met diverse horeca-gelegenheden, passend bij het gebied. In deze visie wordt ernaar gestreefd dezelfde of zelfs een betere kwaliteit aan de entree van de Noordrand te geven, maar wel met een eigen insteek en visie: namelijk die van 'Ontmoetingsplek tussen mens en natuur'. De opwaardering bij Holten wordt niet gekopieerd; de kwaliteitsimpuls zal leiden tot complementariteit tussen beide entrees.

Naast deze entrees zijn er enkele verspreid liggende lokale steunpunten (waaronder De Pas en Nijverdal/Noetselers). Deze vormen de (kleinschaliger) toegangspoorten tot het gebied en richten zich op de natuurliefhebbers uit de eigen omgeving die de drukte willen vermijden en direct van rust en ruimte willen genieten.

De Noordrand als recreatieve schakel

De Noordrand en met name het entreegebied fungeert als poort; poort tot het nationaal park en het noordelijk deel van de heuvelrug en poort tot de kern van Nijverdal. Vanaf de entree zijn alle deelgebieden van de Noordrand en de rest van de Sallandse Heuvelrug bereikbaar via aantrekkelijke en veilige verbindingen.

Bezoekers voor een kort uitstapje (denk aan mensen die moeilijker ter been zijn en gezinnen met kinderen) zullen vooral in de Noordrand blijven. Meer actieve bezoekers kunnen besluiten om vanuit de Noordrand ófwel naar het centrale heide gedeelte van het Nationale Park te gaan voor rust,

Figuur 3 De Noordrand als schakel

ruimte en natuur óf naar het gebied van de Eelerberg en Hellendoornse Berg (ten noorden van de N35) voor een aantrekkelijk bos- en heidegebied. Voor een bezoek aan dit laatste gebied zijn 3 veilige verbindingen gerealiseerd over of onder de N35 en het spoor. Eén hiervan ligt op steenworp afstand van het entreegebied. Deze verbindingen, met de Noordrand als essentiële schakel, maken de Sallandse Heuvelrug tot één geheel.

Tot slot noemen we hier de verbinding met de kern van Nijverdal, en specifiek de verbinding naar de aan de grens van de Noordrand gelegen wijk Noetsele. Vanuit dit woongebied wordt een aantrekkelijke fiets- en een wandelroute voorzien naar het nationaal park. De bewoners kunnen gemakkelijk naar zowel de entree met het bezoekerscentrum, als de grote heide in het hart van het nationaal park. Tevens biedt deze route een aantrekkelijke verbinding van en naar het tijdelijke NS-station.³⁴

Ecologische verbinding

De Noordrand functioneert niet alleen als schakel voor de mens, ook voor de natuur is de Noordrand een essentiële verbinding. Zoals in hoofdstuk 2 aangegeven, is er een ecologische verbindingszone voorzien die het nationaal park (ten zuiden van de N35) verbindt met de Hellendoornse en Eelerberg ten noorden van de N35. Vanaf de N35 is deze verbinding (als ecodeuct) goed beleefbaar waarmee de eerder genoemde poortfunctie tot het nationaal park in een fysieke vorm wordt versterkt.

³ Overigens wordt opgemerkt er voor deze nieuwe (officieuze) toegang geen nieuw lokaal steunpunt zal worden gecreëerd. Het gaat (slechts) om de route zelf.

⁴ Overigens wordt opgemerkt dat in deze visie geen specifieke aandacht wordt besteed aan de verbinding naar de kern Haarle. Dit specifieke onderdeel zou moeten worden opgepakt in het deelproject voor de westkant van het nationaal park. Wel is de bewonersvereniging Haarle betrokken geweest bij de totstandkoming van de visie via de klankbordgroep, gesprekken en werksessies.

Bijlagen

Bijlage I   Lijst aanwezigen werksessie

- Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug (dhr. Reimerink);
- Staatsbosbeheer Regio Oost (mevr. Evers);
- Milieuraad Hellendoorn (dhr. Twilhaar en dhr. Bakker);
- Historische Kring (dhr. Twilhaar);
- Hotel Dalzicht (dhr. Schoonderwoerd);
- Toeristisch Bureau Hellendoorn (dhr. Funk en mevr. Roelofs);
- St. ondernemersplatform Sallandse Heuvelrug (dhr. Schagen);
- De Wilgenweerd (dhr. Pronk);
- Wijkvereniging Noetsele (dhr. De Boer);
- Plaatselijk belang Haarle (mevr. Wagenaar en mevr. Reimert);
- Rijkswaterstaat, Dienst Oost-Nederland (dhr. Van der Maten);
- IVN Hellendoorn/Nijverdal (Dhr. Zuethoff en mevr. Brinker);
- De Sterrenwacht (dhr. Kolthof en dhr. Stegeman);
- Gemeente Hellendoorn (mevr. A. Petit, mevr. T. Regtuijt en dhr. J. ten Dam);
- BUITEN, bureau voor Economie & Omgeving (mevr. Harmelink en dhr. Laro);
- Parklaan Landschapsarchitecten (dhr. Eekhout).

Bijlage II   Groslijst met ideeën voor de Noordrand

- Rondje maken voor wandelaars: van bezoekerscentrum, naar uitzichtpunt en weer terug.
- 2 zijden speelbos verbinden met tunnel.
- Versterken zichtbaarheid cultuur-historische elementen.
- Oude kampen, akkerranden (wallepjes) en oude bewoningsplaatsen.
- Grafheuvel.
- Oude bomen.
- Eikenstoven.
- Afleidingskanaal.
- Terugplaatsen Markenpaal (in bocht van Paltheweg).
- Fietstunnel bij Rendac verlengen (ook onder de weg door).
- Dan ook opwaarderen Klinkerbeltweg.
- Entree NP: maken tot een knoop van waaruit recreanten zowel naar zuidelijk als noordelijk gebied kunnen gaan. Afremmen verkeer, maken plein-achtige situatie.
- Omgeving groeninfocentrum inrichten als 'heidetuin' voor educatie.
- Gebruikmaken van het thema goudzoeken.
- Zichtbaarheid Heide vanaf de N35 en bij entree versterken.
- Zichtbaarheid geologie en hydrologie versterken.
- Hoogteverschillen meer beleefbaar maken.
- Oude gewassen telen op akkertjes bij schaapskooi.
- Witte fietsenplan.
- Alternatief vervoer van en naar uitzichtpunt.
- GPS-routes.
- Belevingstocht.
- Versterken entreefunctie.
- Meer recreatieve voorzieningen (bijv. horeca, fietsverhuur bij entree).
- Boomkronenpad (canopy-tocht).
- Entree vanuit westen over n35 maken beide zijden van de weg aantrekkelijk.
- Aanleg panoramaterras.
- NP is één van de mooiste gebieden om te mountainbiken. Kan meer van worden geprofiteerd.
- Uitbreidingen voorzieningen voor paardrijden.
- Kabelbaan/rodelbaan van Dalzicht naar beneden.

- ecoduct gebruiken als overgang voor recreanten?
- Bus Connexion: in totaal even vaak laten rijden, maar meer op spitsmomenten, en overdag dan minder.
- Toren Tencate textiel gebruiken om verbinding centrum en park te bewerkstelligen.
- Revitaliseren voormalige camping (noordzijde van N35).
- Arrangementen (bijvoorbeeld tussen Noordrand en Entree bij Holten).
- Overloop plekken om te parkeren: enkele dagen per jaar.
- Invaliden/rolstoelpad (bij NP lopen wel initiatieven).
- Gebruik van kunst.
- Weghalen van raster langs ATB-route.
- Oude brandtoren als sterrenwacht en uitkijkpunt gebruiken.
- Aantrekkelijk maken van de route entree naar uitkijkpunt zodat hij korter lijkt. Bv informatie over het gebied, speelaanleidingen.
- Benadrukken en beleefbaar maken donkerte.
- Sterrenwacht.
- Aanleg fietspad Paltheweg- Schaapskooi- Toeristenweg- Nijverdal.
- Aantrekkelijker maken van het bos.

Bureau voor Economie & Omgeving

BUITEN

Parklaan®
Landschapsarchitecten

BUITEN, Bureau voor Economie & Omgeving

Achter Sint Pieter 160
3512 HT Utrecht

T: 030 231 89 45
www.bureauBUITEN.nl

Parklaan Landschapsarchitecten

Vughterstraat 280
5211 GR Den Bosch

T: 0736140191
www.Parklaan.nl

